УДК 82.091
DOI https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.47-3.9

Микитюк С. С.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

«ELEGY WRITTEN IN A COUNTRY CHURCHYARD» Т. ГРЕЯ У ТРАНСЛЮВАННЯХ В. А. ЖУКОВСЬКОГО 1802 І 1839 РОКІВ

Анотація. Англійський сентименталізм, який ознаменував кризу просвітницької філософії, дискредитацію розуму і протиставлення йому почуттів, незважаючи на той факт, що російський сентименталізм мав інші витоки, проникав у Росію на досить підготовлений ґрунт. Тема природи і смерті, заперечення цивілізації, соціальних контрастів, земного життя, протиставлення вічного блаженства, що ґрунтується на безсмерті душі, знаходили відгук у російській поезії. Особливе місце в історії російської літератури та російської елегії посідає елегія Т. Грея «Elegy Written in a Country Churchyard» у транслюваннях В.А. Жуковського, що неодноразово підкреслювали дослідники різних поколінь. Із трьох відомих перекладів англійської елегії 1801 р., 1802 р. та 1839 р. найвідомішим став переклад 1802 р., який характеризували як «колиску російської поезії» та «початок дійсно людської поезії у Росії». У цьому перекладі, який з'явився у зовсім іншу епоху, ніж оригінал, В.А. Жуковського більше цікавила канва англійського оригіналу, що була готова для наповнення романтичним змістом. Соціальне питання, загострення майнової нерівності ставали другоплановими у російському перекладі, емоційний аргумент Т. Грея – тема смерті – ставала основною, тому була висунута на головне місце у смисловій структурі перекладу. Цим твором В.А. Жуковський відповідав на нагальні потреби епохи, що переживала зародження романтизму, саме тому його переклад (а не більш точний П. Голеніщева-Кутузова) мав такий величезний вплив. Не підлягає сумніву те, що відхилення від оригіналу, насамперед у метричній системі та поетичному стилі, у перекладах В.А. Жуковського в жодному разі не можна вважати ізольованими один від одного перекладацькими вільностями. Вони утворюють цілісну систему, в їх основі лежить єдина тенденція, що послідовно втілюється. Поясненням цього є як власні жанрові пошуки, так і еволюція творчого світу російського поета. Поезія англійського сентименталізму стала основою романтизму В.А. Жуковського. Опановуючи досягнення англійського сентименталістського гуманізму і сенсуалізму, поет вносив новий зміст у російську поезію. Народження елегії як жанру російської романтичної поезії пов'язане з її збагаченням новими способами висловлювання думки. Особливу виразність набувала елегійна мова завдяки новаторству В.А. Жуковського у сфері слововживання.

Ключові слова: елегія, Т. Грей, В.А. Жуковський, переклад, сентименталізм, романтизм.

Постановка проблеми. Виникнення сентименталізму в духовному житті Європи XVIII ст. знаменувало кризу просвітницького світогляду, дискредитацію розуму і протиставлення йому почуття. Не випадково ці тенденції дали себе знати насамперед в англійській літературі, тому що в Англії, що раніше за інших пройшла через буржуазну революцію, раніше виявилися і суперечності буржуазної цивілізації.

Поезія англійського сентименталізму висунула такі дві основні теми, як природа і смерть. Заперечення цивілізації, соціальних контрастів, що сильніше виявляються в місті, призводило до прославляння «природного життя», існування на лоні природи. Подальший розвиток цих ідей вів до заперечення земного життя, сповненого вад, страждань і скорботи. Йому протиставлялось вічне блаженство, що ґрунтується на безсмерті душі.

Центральне місце у творчості Жуковського-перекладача англійських сентименталістів належить елегії «Сільське кладовище» (вільний переклад вірша Т. Грея «Elegy Written in a Country Churchyard»). В.С. Соловйов назвав його «Батьківщиною російської поезії» і написав: «Не дивлячись на іноземне походження і на надмірність сентиментальності в деяких місцях, «Сільське кладовище» може вважатися початком дійсно людської поезії в Росії» [1, с. 144]. А.М. Гиривенко вважав «Сільське кладовище» Жуковського-Грея колискою російської поезії [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Етапне місце цього твору у творчості В.А. Жуковського та в російській поезії привернуло увагу дослідників різних поколінь. Серед найбільш авторитетних досліджень слід указати на роботи В.І. Рєзанова (1906) [3], Л.Г. Фрізмана (1977) [4], В.М. Топорова (1981) [5], В.В. Цоффкі (1983) [6], В.Е. Вацуро (1994) [7], А.М. Гиривенко (2002) [2], А.Г. Строілової (2008) [8].

Мета статті – дослідити особливості перетворення елегії Т. Грея «Elegy Written in a Country Churchyard» в перекладах В.А. Жуковського 1802 і 1839 років і значення цих перекладів в історії розвитку російської поезії.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, В.А. Жуковський тричі перекладав елегію Т. Грея. Перша його редакція була створена в 1801 р., але не отримала схвалення М.М. Карамзіна і зазнала суттєвої переробки (вперше була опублікована О.С. Архангельским у повному виданні творів В.А. Жуковського в 1902 р.) [9, т.1, с. 13–15]. Друга редакція була надрукована у «Віснику Європи» у 1802 р. й ознаменувала найважливішу віху в становленні російського романтизму. За свідченням П.О. Плетньова, «Сільське кладовище» «відразу поставило В.А. Жуковського в ряд кращих російських поетів» [10, с. 25]. Проте в 1839 р. поет знову звернувся до елегії Т. Грея і створив новий переклад, принципово відмінний від попереднього. До цих відмінностей нам ще належить звернутися.

Із багатьох аспектів, у яких може вивчатися «Сільське кладовище», для нас інтерес становить один: перетворення, перестворення В.А. Жуковським перекладної елегії, в результаті чого вона справедливо сприймається як оригінальний твір поета і сторінка історії російської літератури. Не підлягає

сумніву, що відхилення від оригіналу, які ми бачимо у перекладах В.А. Жуковського, в жодному разі не можна вважати ізольованими один від одного перекладацькими вільностями. Вони утворюють цілісну систему, в їх основі лежить єдина тенденція, що послідовно втілюється.

Переклад «Сільського кладовища» виникає в іншу епоху, ніж та, в яку був написаний оригінал. Вибір для перекладу саме цього вірша, на нашу думку, пояснюється тим, що елегія Т. Грея містила у собі передвістя, передчуття романтизму. Це виявилося в поєднанні теми природи і смерті та образі ліричного героя – поета, що розмірковує на сільському кладовищі. Існувала канва, цілком готова для її наповнення суто романтичним змістом.

Сучасний дослідник так характеризує ті зміни, які відбулись у елегії Т. Грея в інтерпретації В.А. Жуковського: «Її конкретна соціальна програма була переведена в більш абстрактний соціально-моральний план; усунена деталізація сільського побуту; чутливість стала домінантою патріархального характеру, насамперед характеру героя, який описувався як «чувствительный», «мечтой сопровожденный», «уединенный певец»». Визначення належать самому В.А. Жуковському і носять концептуальний характер » [7, с. 45].

Елегія Т. Грея увібрала ідеологію англійського сентименталізму, що приділяла, як відомо, багато уваги «соціальному питанню, загостренню майнової нерівності та інших наслідків швидкого розвитку англійського капіталізму після революції» [9, т. 1, с. 502]. Характерні мотиви, що виразно звучали в ній, із ще більшою силою дали себе знати через двадцять років у перекладі твору О. Голдсміта «Спустіле село». В.М. Топоров зазначав, що у 1802 році «поява «Сільського кладовища» російською мовою означала опанування російською поезією якоїсь досить авторитетної версії елегійного жанру і відповідної стилістики» [11, с. 22].

Основна теза Т. Грея – заклик до співчуття простій людині, скромному селянину, поваги до його багатих природних задатків, які були задушені в зародку бідністю, складними умовами життя, до здатності до глибокого і щирого почуття, яким вони не поступаються людям, які перебувають на високих щаблях соціальних сходів. Емоційним аргументом, до якого звертається Т. Грей, обґрунтовуючи цю тезу, є тема смерті. Теза Т. Грея не була суттєво важливою для В.А. Жуковського, але аргумент, на який посилався англійський поет, був сприйнятий і розвинений. Для В.А. Жуковського він становив самостійну цінність, тому був висунутий на головне місце в смисловій структурі перекладу.

«Сільське кладовище» висловило філософію епохи, що ознаменувала становлення романтизму. Цим твором В.А. Жуковський відповів на нагальні читацькі запити. Його трактування елегії Т. Грея справило величезний вплив на російську поезію, а більш точний переклад П. Голеніщева-Кутузова, що з'явився через рік, був ледь поміченим.

Як справедливо зазначив Є.Г. Еткінд, «В.А. Жуковський переклав елегію Т. Грея на мову сентименталізму взагалі, переклав жанр поезії, а не індивідуальні твори англійського поета, що має свій особливий, індивідуальний стиль. Все, що суперечило його «жанровому мисленню», він просто відкидав...» [12, с. 64].

Коли у 1839 р. В.А. Жуковський знову переклав «Сільське кладовище» (обидва переклади, як відомо, друкуються у збірках творів поета як самостійні твори), він намагався подолати жанрове мислення, що і зумовило корінні відмінності в їх стилістичних системах. «У першому варіанті превалює літературний штамп карамзинської елегії, – пише Є.Г. Еткінд, – а тут – яскраво-індивідуальна образність, яка часто продиктована образністю оригіналу, але нерідко і придумана В.А. Жуковським » [12, с. 69].

Своєрідність перекладів В.А. Жуковського і їх відмінність від оригіналу виявляється, на перший погляд, у метричній системі. Переклад «Сільського кладовища» у 1802 році виконано розміром, близьким до розміру першотвору, – шестистопним ямбом із чергуванням чоловічих і жіночих рим (у Т. Грея – п'ятистопний ямб із чоловічими римами), проте все ж відмінним від нього. Відмінності ці інтонаційно-ритмічні. Нецезурований вірш Т. Грея створює безперервний мовленнєвий потік, тоді як розмір перекладу передбачає членування вірша на два піввірша, що надає йому задану монотонність і симетрію: *Но просвещенья храм,‖ воздвигнутый веками, / Угрюмою судьбой ‖ для них был затворен,/ Их рок обременил ‖ убожества цепями,/ Их гений ‖ строгою нуждою умерщвлен* [13, т. 1, с. 30]. У Т. Грея: *But knowlendge to their eyes her ample page,/ Rich with the spoils of time, did ne'er unroll, / Chill penury repress'd their noble rage, / And froze the genial current of the soul* [14, с. 330].

Таким чином, створюється свого роду декламація, що перевершує мелодичну розповідь оригіналу ще більшою співучістю. При цьому обраний поетом розмір допомагає йому зберегти інтонаційний рух вірша оригіналу, адже віршова пауза шестистопного ямба часто збігається з інтонаційною, що робить вірш ритмічно завершеним, кожен чотиривірш містить завершений сюжет і синтаксично відділяється від інших.

У перекладі 1839 року ритмічна структура вірша повністю змінюється. В.А. Жуковський використовує гекзаметр – розмір, пов'язаний у свідомості сучасного поетові читача з античною літературною традицією. Однак В.А. Жуковський, вірячи у величезний потенціал цієї ліричної форми («Я впевнений, що жоден метр не має стільки різноманітності, не може бути стільки зручний як для високого, так і для самого простого стилю», – пише поет І.І. Дмитрієву в березні 1837 р.) [15, с. 1640], ігнорує історико-культурні особливості цього метра і не просто включає переклад в іншу літературну традицію, де «поетичними предками Т. Грея тепер стали Гомер, Фукідід і Вергілій» [6, с. 60] (саме з цим фактом В.В. Цоффка пов'язує зниження художнього й естетичного рівня оригіналу) [6, с. 68]. Російський перекладач руйнує принцип сентиментальної поетики і прокладає дорогу новому літературного жанру – «епічному віршу».

І все ж основна своєрідність перекладів полягає у поетичному стилі. У перекладі 1802 р. поет повністю змінює стилістичну систему оригіналу. Досить високий і водночас емоційно-оповідний стиль оригіналу набуває умовності традиційної поетичної мови, стає більш абстрактним. Для порівняння звернемося до першої строфи: *The curfew tolls the knell of Parting day* [14, с. 326] (Вечірній дзвін сповіщає про смерть дня, що минає). У перекладі 1802 року досить традиційно: *Уже бледнеет день, скрываясь за горою* [13, т. 1, с. 29]. І майже дослівно у третьому перекладі: *Колокол поздний кончину отошедшего дня извещает* [13, т. 1, с. 396].

У перекладі 1802 р. поет змінює точні й образні епітети оригіналу на умовно поетичні штампи: «*lowing herd» – «шумящие стада»; «solemn stillness» – «мертвый сон тишины»; «ivy - mantled tow'r» – «древний свод»; «the breezy call of incense» – breathing morn» – «денницы тихий глас, дня юного дыханье»*.

Крім того, поет часто додає свої епітети: *The swallow twittering from the straw-built shed* [14, с. 328]. Відсутні в оригіналі «*ранней ласточки на кровле щебетанье»*; «*beetle»* стає «*вечерним жуком»*, «*brook»* – «*светлой рекой»*, «*children»* – «дети резвые», «narrow cell» – *«в гробах уединенных»*.

У перекладі, опублікованому у «Віснику Європи», тенденція до прикрашання і піднесеного стилю простежується майже в кожному рядку: Each in his narrow cell for ever laid / The rude forefathers of the hamlet sleep [14, с. 326]. У В.А. Жуковського: *Здесь праотцы села в гробах уединенных / Навеки затворясь, сном непробудным спят* [13, т. 1, с. 29]. Часто повторюються улюблені В.А. Жуковським епітети. Це «унылый», «тихий», «чувствительный», «томный»: *Кто в час последний свой сим миром не пленялся / И взора томного назад не обращал?* [13, т. 1, с. 31].

За прийнятим у карамзиністів зразком будує В.А. Жуковський умовно-метафоричні епітети: «полуночный приход», «пенье гробовое», «безмолвное владычество». Ці словосполучення набувають піднесеної поетичності завдяки суб'єктивному почуттю автора й інтонаційному руху вірша. Таким був принцип «нового стилю» М.М. Карамзіна, якого і дотримувався у перекладі 1802 р. російський поет. Саме з цим пов'язане вживання в тексті багатьох старослов'янських слів: «праотцы», «всемощныя», «вотще», «персть», «стезя», «глас»,«потщившись».

Стійкі елегійні формули допомагають В.А. Жуковському створювати традиційний образ «певца уединенного» – юного чутливого меланхолійного поета. «Чувственный» – головне визначення у характері героя: «*чувствительный придет услышать жребий твой»*; «*он кроток сердцем был, чувствителен душою»*; «*чувствительным творец награду положил*».

У розповіді «селянина с почтенной сединою» його вчинки пронизані станом співчуття: *Там часто, в горести беспечной, молчаливой / Лежал задумавшись над светлою рекой; ... он томными очами / Уныло следовал за тихою зарей* [13, т. 1, с. 32].

В оригіналі герой природніше, більше пов'язаний зі світом. Його поведінка більше визначається його роздумами на сільському кладовищі. Саме це В.А. Жуковський підкреслює в перекладі 1839 року. Історія героя є простішою: *лежал он в полдень. / И слушал, как ближний ручей / Журчит, извиваясь.../ у входа в долину стоял он, за солнцем следуя взором...* [14, с. 399].

Слід зауважити, що до 1839 р. В.А. Жуковський еволюціонізував до більш точного передання оригіналу в цілому. Поет не тільки зближує образ героя з героєм оригіналу, відмовляється від трафаретних, умовно-поетичних сполучень, а й намагається створити переклад близький до оригіналу стилістично. Перекладач чітко слідує образам Т. Грея. Так, у першій строфі передається своєрідна лірична метафора, що була опущена в перекладі 1802 р.: *...возвращается пахарь, ... / Мир уступая молчанью и мне*». [13, т. 1, с. 396]. (*The ploughman leaves the world to darkness and to me*) [14, с. 326]. Створюються надзвичайні за точністю і виразністю образи: *...веселый / Голос прохладно-душистого утра* [13, т. 1, с. 396–397]. В оригіналі: *The breezy call of incense-breathing morn* [14, с. 328].

Якщо переклад 1802 р. прагнув до якогось ідеалу елегії, для чого автор всіляко підкреслював умовні риси елегійного стилю, то в перекладі 1839 р. відкидалась будь-яка умовність, розповідь ставала конкретною, в окремих епізодах навіть більш конкретною, ніж у Т. Грея. Так, наприклад, в описі праці селян на зміну ідилічній картині «золотий ниви», «секир дубравам» приходить більш конкретна розповідь, що уточнює реальний селянський побут: *Как часто серпам их / Нива богатство свое отдавала; как часто их острый / Плуг побеждал упорную глыбу; как весело в поле / К трудной работе они выходили; как звучно топор их / В лесе густом раздавался, рубя вековые деревья!* [13, т. 1, с. 397]. В оригіналі: *Oft did the harvest to their sickle yield; / Their furrow oft the stubborn glebe has broke; / How jocund did they drive their teams afield! / How bow'd the woods beneath their sturdy stroke!* [14, с. 328].

Як бачимо, немає в оригіналі «трудной работы», «в лесе густом», «вековые деревья», «звучно топор... раздавался», але все ж картина ближча до оригіналу і більш реальна. Таким чином, переклад елегії Т. Грея в 1839 р. став результатом багаторічної творчої еволюції В.А. Жуковського до епічності оповіді й романтичного (ближчого до оригіналу) типу перекладу.

Висновки. Поезія англійського сентименталізму стала основою романтизму В.А. Жуковського. Опановуючи досягнення англійської сентименталістського гуманізму і сенсуалізму, поет вносив новий зміст у російську поезію. Переклад елегії Т. Грея «Сільське кладовище» став початком відліку не тільки поезії В.А. Жуковського, а й нової російської поезії в цілому. Народження елегії як жанру російської романтичної поезії було пов'язане з її збагаченням новими способами висловлювання думки. Особливу виразність набувала елегійна мова завдяки новаторству В.А. Жуковського у сфері слововживання.

Література:

1. Соловьев В.С. Стихотворения. Санкт-Петербург, 1895.125 с.
2. Гиривенко А.Н. Из истории русского художественного перевода первой половины XIX века. Москва, 2002. С. 41–46.
3. Резанов В.И. Из разысканий о сочинениях В.А. Жуковского. Санкт-Петербург, 1906. 362 с.
4. Фризман Л.Г. К истории русской элегии. *Научные доклады высшей школы. Филологические науки.* 1977. № 3. С. 16–25
5. Топоров В.Н. «Сельское кладбище» Жуковского: к истокам русской поэзии. *Russian Literature*. 1981. Vol. X. P. 207–286
6. Цоффка В.В. Об эволюции В.А. Жуковского – переводчика. *Вестник Московского ун-та: Филология*. 1983. № 1. С. 58–62
7. Вацуро В.Э. «Сельское кладбище» и поэтика «кладбищенской элегии». *Лирика пушкинской поры. «Элегическая школа»*. Санкт-Петербург : Наука, 1994. С. 48–73
8. Строилова А. Г. Рецепция творчества Эдварда Юнга и Томаса Грея в русской поэзии конца XVIII – начала XIX века : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.01 / Том. гос. ун-т. Кемерово, 2008. 239 с
9. Жуковский В.А. Полное собрание сочинений: в 12 т. / ред. проф. А.С. Архангельского. Санкт-Петербург : А.Ф. Маркс, 1902.
10. Плетнев П.А. О жизни и сочинениях В.А. Жуковского. Санкт-Петербург, 1853. 188 с.
11. Топоров В.Н. Пушкин и Голдсмит в контексте русской Goldsmithia'ны (к постановке вопроса). *Wiener Slawistischer Almanach*. Wien, 1992. № 29. 222 p.
12. Эткинд Е.Г. Русские поэты-переводчики от Тредиаковского до Пушкина. Ленинград : Наука, 1973. 248 с.
13. Жуковский В.А. Собрание сочинений: в 4 т. Москва-Ленинград : Гослитиздат, 1959
14. Жуковский В.А. Зарубежная поэзия в переводах В.А. Жуковского. Москва : Радуга, 1985. Т.1. 606 с.
15. Письмо В.А. Жуковского И.И. Дмитриеву от 12 марта 1837 г. *Русский архив*. 1866. С. 1640–1642

Mykytiuk S. "Elegy Written in a Country Churchyard" by T. Gray in the translations by V. A. Zhukovsky of 1802 and 1839

Summary. English sentimentalism which marked the crisis of the philosophy of the Enlightenment, the discrediting of the mind, and the opposition of the senses to it, although Russian sentimentalism had other origins, penetrated Russia to the well-prepared ground. The theme of nature and death, the denial of civilization, social contrasts, earthly life, the opposition of eternal bliss, based on the immortality of the soul, found a response in Russian poetry. A special place in the history of Russian literature and the Russian elegy is occupied by T. Gray's "Elegy Written in a Country Churchyard" in translations by V.A. Zhukovsky, which has been repeatedly emphasized by researchers of different generations. Of the three well-known translations of the English elegy of 1801, 1802 and 1839, the most famous was the translation of 1802, which was characterized as "the cradle of Russian poetry" and "the beginning of the truly human poetry in Russia". In this translation, which appeared in a completely different era than the original, V.A. Zhukovsky was more interested in the outline of the English original, which was ready to be filled with romantic content. The social question, the exacerbation of wealth inequality faded into the background in the Russian translations, T. Gray's emotional argument – the theme of death, became the main and therefore was put forward to the main place in the semantic structure of the translation. This work by V.A. Zhukovsky responded to the urgent needs of the era that was experiencing the birth of romanticism that is why his translation, rather than more accurate by P. Golenishchev-Kutuzov had such a huge impact. There is no doubt that the deviation from the original, especially in the metric system and poetic style, in the translations by V.A. Zhukovsky, in any case, cannot be considered isolated from each other translation freedoms. They form a holistic system, and they are based on a single trend that is consistently implemented. This can be explained by both V.A. Zhukovsky's genre research and the evolution of his creative world. The poetry of English sentimentalism became the basis of romanticism of V.A. Zhukovsky. Mastering the achievements of English sentimentalist humanism and sensualism, the poet introduced a new meaning to Russian poetry. The birth of elegy as a genre of romantic poetry was associated with its enrichment with new ways of expressing thoughts. The elegiac language became especially expressive thanks to the innovation of V.A. Zhukovsky in the field of word usage.

Key words: elegy, T. Gray, V.A. Zhukovsky, translation, sentimentalism, romanticism.